

بررسی اهمیت و جایگاه رسانه در حفاظت از محیط زیست با رویکرد توسعه پایدار

لعبت تقوی^۱ / اوین حبیبی^۲ / لیلا اسد امرجی^۳

تاریخ پذیرش نهایی: بهمن ۹۵

تاریخ دریافت مقاله: دی ۹۵

چکیده

امروزه تخریب محیط زیست به بحرانی جهانی تبدیل شده که روز به روز بر عمق و دامنه این بحران افزوده می‌شود، به همین دلیل حفاظت از آن به چنان ارزش اخلاقی تبدیل شده است که حمایت کیفری از آن ضروری می‌نماید. از طرفی محیط زیست که به عنوان یکی از عوامل اصلی توسعه پایدار در حیات انسانی نقش موثری را ایفا می‌نماید، به راهی برای دستیابی به توسعه زودهنگام براساس دیدگاه‌های سودمحور موجود در جهان سرمایه‌داری تبدیل شده است. لذا حفاظت از محیط زیست به عنوان اثربخش‌ترین ساز و کار جامعه برای مقابله با بزرگترین چالش قرن یعنی توسعه پایدار شناخته شده است. در این میان رسانه نقش بسیار مهمی در جامعه‌پذیری و درونی کردن منابع تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی، به خصوص مشارکت ایفا می‌نماید که همین کارکرد رسانه‌ای تواند تاثیر بسیار مهمی بر توسعه پایدار ملی داشته باشد و توجه به این رسالت مهم برای دولت‌مردان، برنامه‌ریزان و عاملان رسانه‌های جمعی ضرورتی انکارناپذیر بوده است. براین اساس بررسی اهمیت و جایگاه رسانه در حفاظت از محیط زیست با رویکرد توسعه پایدار هدف اصلی این پژوهش می‌باشد. برای این منظور در مقاله توصیفی حاضر کتب و دیدگاه‌های صاحب‌نظران، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: محیط زیست، توسعه پایدار، رسانه، جامعه‌پذیری، سرمایه اجتماعی.

۱- استادیار گروه علوم محیط زیست و انرژی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران
۲- دانشجوی دکتری آلودگی‌های محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران، (نویسنده مسئول)، پست الکترونیک: a.habibi1361@yahoo.com
۳- دانشجوی دکتری آلودگی‌های محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

مقدمه

رشد بی‌رویه جمعیت، توسعه شهرنشینی، ظهور فناوری‌های جدید و تغییر در عادات و الگوهای مصرف از یک سو و محدودیت‌های استفاده از منابع طبیعی از سوی دیگر، علاوه بر بوجود آوردن انواع معضلات پیچیده در کیفیت زندگی انسان، موجب بروز انواع ناسازگاری‌های زیست محیطی و اجتماعی شده است. در واقع، تخریب فزاینده محیط زیست و مقابله با آثار منفی آن به عنوان یکی از مهم‌ترین موضوع‌ها و چالش‌ها در آستانه هزاره سوم مطرح شده است. مجموعه چالش‌های ذکر شده مبین این واقعیت است که دیگر آثار و تبعات فعالیت‌های انسان مانند گذشته در سطح خرد مطرح نبوده و فعالیت‌های بی‌رویه انسان از ظرفیت قابل تحمل محیط زیست فراتر رفته است، به طوری که آثار و پیامدهای تخریبی محیط زیست هیچ‌گونه حد و مرزی را نمی‌شناسد و تمام کشورهای جهان اعم از توسعه یافته و در حال توسعه را تحت تاثیر قرار می‌دهد و پیامدهای منفی آن موانع اساسی فراروی کشورها می‌گذارد (پوراصغر سنگاچین، ۱۳۸۶). از طرفی، با توجه به این‌که ارتباط محیط زیست با توسعه پایدار ارتباطی متقابل و دوسویه می‌باشد، محیط زیست به عنوان یکی از ارکان اصلی توسعه پایدار، می‌تواند عاملی برای دستیابی یا عدم دستیابی به آن باشد. از سوی دیگر، توسعه پایدار نیز می‌تواند مانع از تخریب محیط زیست گردد. لذا در صورت بی‌توجهی به عواقب وخیم تخریب محیط زیست و بهره‌برداری بی‌رویه از محیط طبیعی که دارای توانی محدود می‌باشد دستیابی به توسعه پایدار امری غیرممکن خواهد بود. از این رو، امروزه بیش از هر زمان دیگری نیاز به برنامه‌های حفاظت از محیط زیست احساس می‌شود (احمدی، حاجی‌نژاد، ۱۳۸۹). باید اعتراف کرد که رسیدن به توسعه پایدار در سایه توسعه فرهنگ عمومی امکان‌پذیر است. با همکاری رسانه‌ها شاهد ارتقای سطح فرهنگ عمومی مردم خواهیم بود تا نتایج مطلوب بدست آورده و به سمت حفاظت از محیط زیست با رویکرد توسعه پایدار هدایت شویم (دبیری، واحدناودان، ۱۳۸۹).

رسانه‌ها به عنوان بازتاب دهنده ارزش‌های فرهنگی و ایدئولوژی جامعه می‌تواند به ترویج ارزش‌ها به عنوان ایستارهای عمیق و پایدار بپردازد. در واقع قسمت عمده نقش رسانه در دنیای کنونی اطلاعات و ارتباطات، فرهنگ‌سازی ایدئولوژیک است. در حقیقت، رسانه از رهگذر جامعه‌پذیری و الگوسازی، رفتاری سازواری بین اجتماع و ساختار قدرت را افزایش و تعارض بین هویت‌های فردی و اجتماعی را حل می‌نماید که همین کارکرد رسانه می‌تواند تاثیر بسیار مهمی بر توسعه پایدار ملی داشته باشد (علالدینی، ۱۳۹۳). با پدیده جهانی شدن و حرکت تندتر به سمت دهکده جهانی و ایجاد بازارهای گسترده و متنوع می‌توان با ایجاد ارتباط دوسویه با رسانه‌ها و محیط زیست در جهت توسعه پایدار گام برداشت (دبیری، واحدناودان، ۱۳۸۹). در تحقیق مشابهی که توسط رضایی میرقاید (۱۳۹۲) در خصوص بررسی نقش رسانه بر روی میزان کسب اطلاعات زیست محیطی شهروندان شهر اهواز انجام گرفت، ۹۲۰ نفر از ساکنان بالای ۱۵ سال مناطق ۲، ۱ و ۸ شهر اهواز از طریق نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای انتخاب شدند و از نظر میزان کسب اطلاعات زیست محیطی از طریق رسانه مورد بررسی و مقایسه قرار گرفتند که نتایج بدست آمده نشان داد که ساکنان بالای ۱۵ سال شهر اهواز بیشترین اطلاعات زیست محیطی خود را از تلویزیون و کمترین اطلاعات را از طریق سینما بدست می‌آورند (رضایی میرقاید، ۱۳۹۲). در مطالعه دیگری که توسط فرهاد دبیری و عارف واحدناودان در سال ۱۳۹۰ با هدف بررسی اهمیت رسانه و افکار عمومی در نهادینه کردن قوانین زیست محیطی و در نتیجه بسط حقوق محیط زیست صورت گرفت، نتایج نشان داد در توسعه حقوق محیط زیست رسانه از جایگاه ممتازی برخوردار است (دبیری، واحدناودان، ۱۳۸۹). ساره حسن‌وند در تحقیق خود با عنوان نقش رسانه در حفظ محیط زیست (۱۳۹۲) به بررسی اهمیت محیط زیست، آموزش، رسانه و ضرورت آموزش از طریق رسانه‌ها پرداخته که نتایج نشان داد رسانه‌ها بیشترین مخاطب را دارند و به عنوان بزرگترین الگودهنده، بیشترین و برجسته‌ترین تاثیر را در

- توجه به استفاده از منابع تجدیدپذیر مثل انرژی خورشید و باد.
 - استفاده کمتر از انرژی‌های تجدیدناپذیر و آلوده‌کننده مثل سوخت‌های فسیلی.
 - توجه به نسل‌های آینده.
 - توجه به محیط زیست و کاهش آلودگی آن و نیز توجه به چرخه‌های زیست محیطی و....

- رسانه: واژه media در زبان لاتین جمع medium است و معنای لغوی آن، وسیله و واسطه انتقال است که در زبان فارسی واژه رسانه را به عنوان معادل اصلاحی آن به کار می‌بریم. این واژه در جوامع پیشرفته به رسانه‌های گروهی اشاره دارد که کار آنها رمزگزاری و انتقال پیام به یک جمعیت وسیع است. با این تعریف رادیو و تلویزیون و روزنامه‌ها مصادیق رسانه‌اند. رسانه‌ها چیزی بیش از یک ساز و کار ساده برای انتشار اطلاعات هستند. آنها در حقیقت سازمان‌های پیچیده و نهادهای مهم اجتماعی هستند که با مخاطب، سازمان‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، حوادث و اتفاق‌های جامعه به طور وسیع و گسترده در تعامل هستند. رسانه‌های جمعی به تمام ابزارهای غیرشخصی ارتباط گفته می‌شود که به وسیله آن، پیام‌های دیداری و شنیداری به طور مستقیم به مخاطبان انتقال می‌یابند، تلویزیون، رادیو، سینما، اینترنت، ماهواره و مجله‌ها، کتب و... در زمره رسانه‌های جمعی محسوب می‌شوند (حسنوند عموزاده، ۱۳۹۲).

نقش رسانه در تهییج افکار عمومی در جهت حفظ محیط زیست

تهییج، ترغیب و تشویق افکار عمومی در مخالفت یا موافقت با سیاست یا برنامه‌ای، مهم‌ترین سلاح در یکی دو قرن گذشته در دست سیاستمداران بوده‌اند. باگسترش ارتباطات رسانه‌ای گروه‌های مختلف، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حتی طرفداران محیط زیست به گونه‌ای از آن برای پیش‌برد خواسته‌های خود استفاده کرده‌اند. تردیدی نیست که در توسعه حقوق محیط زیست رسانه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. دور از

بیان اهمیت حفظ محیط زیست را دارد (علالدینی، ۱۳۹۳). مقاله توصیفی حاضر با هدف بررسی اهمیت و جایگاه رسانه در حفاظت از محیط زیست با رویکرد توسعه پایدار از طریق بررسی دیدگاه‌های صاحب‌نظران، مطالعه کتب، پیشینه مطالعاتی و تحقیقات انجام یافته تدوین گردیده است.

مفاهیم و تعاریف نظری

- محیط زیست: ناآگاهی از فرهنگ و علم در هر زمینه‌ای زندگی انسان را دچار بحران و مشکل می‌سازد. مقوله محیط زیست نیز فرهنگ خاص خود را دارد که به جهت شمول و گستره آن، آشنایی جدی، مداوم و فراگیر را می‌طلبد (حسنوند عموزاده، ۱۳۹۲).

محیط زیست به همه محیط‌هایی که در آنها زندگی جریان دارد گفته می‌شود. مجموعه‌ای از عوامل فیزیکی خارجی و موجودات زنده که با هم در کنش هستند محیط زیست را تشکیل می‌دهند و بر رشد و نمو و رفتار موجودات تاثیر می‌گذارند (علی عسگری، ۱۳۹۱).

- توسعه پایدار: وقتی از توسعه پایدار صحبت می‌شود، منظور توسعه‌ای است که به بقای بشر و رفاه کامل و همه جانبه آن می‌نگرد. توسعه پایدار با تمام زنجیره‌ها، فرایندهای پویا، منابع انسانی، منابع طبیعی و نظام سخت‌افزاری جامعه در یک شکل تعاملی است و درصدد ایجاد تعامل بین حال و آینده، انسان و طبیعت و عدالت و رفاه بین و درون نسل‌هاست (علالدینی، ۱۳۹۳).

به‌طور کلی تاکنون تعاریف زیادی از توسعه پایدار ارائه شده است، ولی محور تمامی تعاریف، نسل‌های بعدی و نیز توجه به آینده بوده و در تمامی تعاریف، توجه به محیط زیست و حفاظت از محیط زیست جهانی، مدنظر بوده است (علی عسگری، ۱۳۹۱).

مهم‌ترین تعریفی که از توسعه پایدار در اجلاس ریو از آن ارائه شده، به این قرار است: توسعه‌ای که نیازهای کنونی بشر را بدون مخاطره افکندن نیاز نسل‌های آینده، برآورده ساخته و در آن به محیط زیست و نسل‌های فردا نیز توجه شود (علی عسگری، ۱۳۹۱). اصول توسعه پایدار به طور خلاصه شامل موارد زیر است:

بوده‌اند و آنها را به عنوان ابزارهای سازماندهی و بسیج به کار گرفته‌اند. ائتلافی از گروه‌های محیط زیستی آمریکا، کانادا و شیلی متشکل از سازمان‌هایی مثل دوستان زمین، باشگاه سیپرا، صلح سبز، مدافعان حیات وحش، انجمن قانون محیط زیست کانادا، و سازمان‌هایی دیگر شکل گرفت که همگی علیه تصویب معاهده تجارت آزاد امریکای شمالی بسیج شده بودند. دلیل این امر آن بود که این معاهده فاقد پیش‌بینی‌های لازم برای حفاظت از محیط زیست بود. آنها از اینترنت برای هماهنگ ساختن اقدامات و اطلاعات استفاده کردند، هم‌چنین شبکه‌ای دائمی ساختند که خطوط اصلی مبارزه‌های محیط زیستی بین‌المللی را در دهه 90 در آمریکا را ترسیم می‌کرد تاثیر موسسات دفاع از طبیعت این است که در خارج از کادر دولتی، به وسیله فعالیت‌های افشاگرانه و هم‌چنین تهییج افکار مردم و نیز فعالیت‌های حقوقی مانع فعالیت شرکت‌هایی شوند که با ریختن تولیدات خطرناک و سمی خود باعث آلودگی می‌شوند. این اقدامها اگر نتوانند به طور کلی و قطعی مانع از فعالیت این شرکت‌ها شوند حداقل می‌توانند به طور جزئی هم که شده فعالیت آنها را محدود کنند (تقی‌زاده انصاری، ۱۳۸۷).

محیط زیست‌گرایان، با آفریدن رویدادهایی که توجه رسانه‌ها را جلب می‌کند می‌توانند به مخاطبانی بیش از اعضا و هواداران مستقیم خود دستیابند. به علاوه، حضور دائمی مضامین محیط زیستی در رسانه‌ها به محیط زیست‌گرایان مشروعیتی بیش از دیگر جنبش‌ها می‌دهد. جهت‌گیری رسانه‌ای به خصوص در مورد فعالان جهانی محیط زیست از قبیل صلح سبز آشکار است. منطق این قبیل فعالان محیط زیست که مورد توجه رسانه‌ها نیز قرار گرفته به تمامیت وجه آفریدن رویدادهایی برای تهییج افکار عمومی نسبت به مسائل معین است تا بدین‌سان بر قدرت‌های ذی‌ربط فشار وارد آورد، اما کار اصلی مبارزات محیط زیستی در سطح محلی نیز همین است؛ اخبار رادیو و تلویزیون محلی و روزنامه‌ها منعکس کننده صدای محیط زیست‌گرایان است تا جایی که شرکت‌ها و سیاستمداران اغلب شکایت دارند که مسئول بسیج و تهییج محیط زیستی رسانه‌ها هستند نه

واقعیت نیست که ما بخشی از رشد و ارتقاء ادراک عمومی جامعه را در کلیه زمینه‌ها مرهون خدمات رسانه‌ها برشماریم. درحوزه محیط زیست نیز خوشبختانه بسیاری از خبرنگاران با آگاهی از مسائل و مشکلات این بخش توانسته‌اند با انتشار اخبار، مقالات، گزارشات و گفتگوها مردم را با این مهم آشنا کنند. بطور مثال انتشار کتاب بهار خاموش در سال ۱۹۶۲ سرآغاز جنبش‌های زیست محیطی در سراسر جهان شد. راشل کارسون بانوی اهل پنسیلوانیای آمریکا زیست‌شناس و جانورشناس با انتشار کتاب بهار خاموش، وجدان عمومی جامعه را متوجه تخریب‌های گسترده محیط زیست کرد. کارسون در کتاب خود اثرات دراز مدت سموم آفت کش را برملا کرد و شیوه‌های مهندسان کشاورزی را به چالش کشید و افکار عمومی را متوجه دنیای طبیعت کرد. این کتاب ابتدا به صورت یک نوشته دنباله‌دار در سه شماره نشریه نیویورک در تابستان ۱۹۶۲ چاپ شد و سپس در سپتامبر همان سال به صورت کتاب منتشر شد. با این کتاب نهضت معاصر محیط زیست آغاز شد انتقادهای او حتی رییس جمهور وقت (جان اف‌کندی) را وادار کرد تا دستور بررسی موضوع استفاده‌های نادرست از آفت‌زدها را صادر کند. در برخی کشورها به خصوص در اروپا محیط زیست‌گرایان پا از فعالیت‌های رسانه‌ای فراتر گذاشته و وارد عرصه رقابت‌های سیاسی شده‌اند البته آنها در پاره‌ای مواقع با موفقیت نسبی توانسته‌اند نامزدهای خود را به برخی مناصب برسانند. شواهد و مدارک نشان می‌دهد که احزاب سبز در انتخابات محلی، یعنی در جایی که هنوز پیوند مستقیمی بین نهضت محیط زیستی و نمایندگان سیاسی آنها وجود دارد بسیار موفق‌تر بوده‌اند. هم‌چنین محیط زیست‌گرایان در انتخابات بین‌المللی، مثل انتخابات پارلمان اروپایی نیز نسبتاً موفق بودند زیرا در مورد نهادی نظیر پارلمان اروپا که تنها دارای قدرت نمادین است، شهروندان در این خصوص که با رای خود اجازه دهند اصول مورد نظرشان ارائه و مطرح شود، با دلگرمی و راحتی خیال عمل می‌کنند. محیط زیست‌گرایان در استفاده از تکنولوژی‌های ارتباطی جدید به ویژه اینترنت پیش‌رو

۷- رسانه‌ها در این راستا، از سوی مراکز و نهادهای رسمی شهرداری و ... حمایت شوند.

۸- از ارائه پیام‌های منفی با هدف بهره‌برداری مثبت پرهیز شود.

۹- پیام‌ها در زمان‌های مناسب، به صورت طبقه‌بندی شده و منظم و نه یک‌باره و پیچیده منتشر شود.

۱۰- برنامه رسانه‌ای به گونه‌ای واقعی ارزشیابی شود تا برای برنامه‌های آینده بتوان از نتایج آن سود برد.

چالش‌های محیط زیست و نقش رسانه در تصویرسازی از آن

جایگاه شایسته رسانه‌ها در تصویر افکار و ایجاد فضاهای مناسب برای گفت و گو و برخورد سالم و سازنده نظرات و همچنین اهمیتی که رسانه‌های گروهی در ارتقاء سطح آگاهی و تعالی فرهنگ و دانش عمومی دارند، بی‌گمان یکی از مهم‌ترین عوامل توسعه و از نشانه‌های پویایی و تحرک هر جامعه است. از نظر بسیاری از صاحب‌نظران علوم اجتماعی و ارتباطات، آموزش زیست محیطی و توسعه فرهنگی شاید از مهم‌ترین کارکردهای وسایل ارتباط جمعی باشد.

تومار، آموزش صحیح را، در خصوص استفاده درست از منابع طبیعی در جهت رسیدن به توسعه پایدار مهم می‌داند. آموزشی که در آن اهمیت هوا، جمعیت، بازیافت مواد زائد برای توسعه زیست محیطی و فرآورده‌هایی که در راستای حفظ محیط زیست باشد را مورد توجه قرار دهد (تومار، ۲۰۰۷).

رسانه‌ها اعم از رادیو، تلویزیون، روزنامه‌ها، مجلات، ماهنامه‌ها، فصلنامه‌ها و ... باید بتوانند بدون هیچ محدودیتی تخریب و ویرانی محیط زیست را به تصویر بکشند. رسانه‌ها گاه و بیگاه به تهیه گزارش‌هایی در خصوص رعایت نکردن الگوی مصرف، بی‌توجهی صاحب معادن و کارخانه‌داران چه در بخش خصوصی و چه در بخش دولتی، مبادرت می‌کنند. ولی آن‌چنان که لازم و شایسته است، به مسأله نمی‌پردازند. به مرگ دریاچه‌ها و تالاب‌ها اشاره می‌شود؛ ولی هیچ‌گاه از مواد شیمیایی آلی حاوی نیتروژن و فسفر که باعث رشد

اکولوژیست‌ها (دبیری، واحدناودان، ۱۳۸۹).

تجربیات آموزش رسانه‌ای نشان داده است که مشکلات اجتماعی از جمله حفظ و اهمیت محیط زیست را می‌توان از طریق آموزش عمومی برطرف کرد. برخی دلایل اثبات این موضوع عبارتند از: (کاتفورد، ۱۹۹۵)

۱- رسانه‌ها راهی موثر برای آموزش گروه‌های بزرگ جمعیت هستند.

۲- تمام افراد جمعیت حتی لایه‌های پنهان را پوشش می‌دهند.

۳- ابررسانه‌ها بر هنجارهای اجتماعی و فرهنگی تاثیر می‌گذارند.

۴- رسانه‌ها شاخصی از میزان جدی بودن مشکل ارائه می‌کنند.

۵- به مردم کمک می‌کنند با تقلید از الگوها، رفتار خود را تغییر دهند.

۶- به مردم منافع ناشی از تغییر رفتار را می‌آموزند.

۷- در افزایش آگاهی و تغییر نگرش و عملکرد فردی و اجتماعی موثرند.

۸- اطلاعات و توصیه‌هایی برای زندگی سالم ارائه می‌دهند.

۹- در آموزش مهارت‌ها و تشویق اعتماد به نفس نقش موثری دارند.

۱۰- قادرند با ارائه برنامه تصویری با هویت مشارکتی؛ حمایت مادی و معنوی کسب کنند.

راهبردهای رسانه‌ای در حوزه حفظ محیط زیست زمانی بیشترین تاثیر را خواهد داشت که عوامل زیر را مدنظر داشته باشند: (کاتفورد، ۱۹۹۵)

۱- پیام معتبر و مرتبط با مخاطبان باشد.

۲- پیام به راحتی برای مخاطبان قابل درک و دستیابی باشد.

۳- پیام تشویق کننده باشد و علاقه‌مندی را برانگیزد.

۴- مخاطبان به طور خاص و هدف‌مند دسته‌بندی شده باشند.

۵- راهبردها، اهداف را واقع‌گرایانه و کوتاه مدت تعیین کند.

۶- بسیج رسانه‌ای برای ایجاد امنیت اجتماعی ایجاد شود.

است. این مسئولان معتقدند بهتر است به جای جنگل که فقط چوب تولید می‌کند کارخانه تأسیس کنیم تا شغل و درآمد ایجاد شود، غافل از این که جنگل داری ۱۸ کارکرد مهم است که اگر همه کارکردهای آن به کمک اقتصاد زیست محیطی به ریال محاسبه شود، آنگاه متوجه خواهیم شد که ارزش جنگل در بلند مدت کمتر از ذخایر نفتی کشور نیست (صادقی، فتحی، ۱۳۸۸).

بنابراین هر قدر یک جامعه از آموزش بیشتری در خصوص حفاظت از منابع طبیعی‌اش برخوردار باشد و به طور کلی فرهنگ جامعه رشد لازم و پویایی کافی را به دست آورد، هزینه‌های آن، منطقی و معقول و به طور نسبی کمتر خواهد بود. رسانه‌ها وظیفه دارند درباره ماهیت و دامنه مسائل محیطی آموزش‌های پایه را در اختیار مردم و مسئولان بگذارند و برای برانگیختن احساس مسئولیت، در آنان به عنوان افراد مستقل و شهروندان جامعه فردا، اقدام کنند تا به جلوگیری از تباهی محیط زندگی و ایجاد محیط سالم برای خود و آیندگان کمک کنند.

رسانه‌ها می‌توانند در راستای برنامه‌های آموزشی خود، اعم از نوشتارها، مصاحبه‌ها، گزارش‌ها، میزگردها، و به نمایش گذاشتن محورهای همایش استانی، ملی و جهانی، دامنه مهارت‌های فنی، انسانی و اداری مدیران را ارتقاء بخشند. مهارت فنی یعنی دارایی و توانایی در انجام دادن وظایف خاص که لازمه آن ورزیدگی در کاربرد فنون و ابزار ویژه و شایستگی عملی در رفتار و فعالیت است (علاقیند، ۱۳۸۵).

امروزه دانشگاه‌ها، تنها نهاد آموزشی ایجاد مهارت محسوب نمی‌شوند، بلکه رسانه‌ها هم می‌توانند دستاوردهای پژوهش‌های پژوهش‌گران را در یک فرایند قابل هضم فراهم آورند. رسانه‌ها در جوار برنامه‌های آموزشی خود، می‌توانند برنامه‌هایی نیز برای ارتقای سطح دانستنی‌ها و معلومات عموم و اعتلای سطح دانش فنی و معارف مدیران تهیه و پخش کنند.

آبراهام میلز چرخه و مدار فرهنگی - اجتماعی و نوزایی را ترسیم می‌کند. اجرای این چرخه و چگونگی عملکرد آن به شرح زیر است (امیدی‌فر، خمه، ۱۳۸۷).

جلبک‌ها و سنگینی اکسیژن در آب می‌شود که خود عامل مرگ آبزیان و مرگ دریاچه است اشاره‌ای نمی‌شود.

مصرف بی‌رویه مواد شیمیایی از طرف مردم و کارخانه‌های تولیدی و صنعتی باعث آلودگی آب شده‌اند. فلزات سنگین مانند جیوه، کادمیم، سرب و آرسنیک و غیره در ورود به بدن به آسیب‌های مغزی و سیستم عصبی مرکزی منجر می‌شود. آنها می‌توانند سرطان، عقیمی، منگولی جنین، اختلال عملکرد کلیوی و غیره را ایجاد کنند (علی‌عسگری، ۱۳۹۱).

یکی از مهم‌ترین منابع آلاینده محیط زیست، سوخت‌های فسیلی هستند که مصرف بی‌رویه آنها در بخش حمل و نقل، گریبان‌گیر بسیاری از کشورهای دنیا است. در این ارتباط فرهنگ‌سازی می‌تواند با کوتاه کردن مسیرهای تردد روزانه، احداث مسیرهای پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری، گسترش شبکه حمل و نقل عمومی و تشویق مردم به استفاده از آنها انجام شود (صادقی، فتحی، ۱۳۸۸). نا آگاهی از مسائل زیست محیطی سبب شده که بسیاری از مردم و بخش قابل ملاحظه‌ای از مدیران و مسئولان اجرایی کشور با بی‌توجهی و سهل‌انگاری و به صورت سطحی و زودگذر با طبیعت و عناصر تشکیل دهنده محیط زیست برخورد کنند. طبق گزارش رسانه‌ها، عمده‌ترین آلاینده هوا در تهران و شهرهای بزرگ است و تنفس این آلودگی‌ها باعث بیماری‌های تنفسی، برونشیت، آلرژی، حساسیت و آسم و بیماری‌های قلبی و عروقی است. رسانه‌ها، به خصوص تلویزیون در پاره‌ای از اوقات به میزان درصد سرب، در هوا اشاراتی دارند؛ ولی متأسفانه تحلیلی بر این نوع گزارشات وجود ندارد و هیچ مدیری پاسخ‌گو نیست و یا شاید خبرنگاران و مصاحبه‌کنندگان این نوع رسانه خیلی آزاد نباشند تا پرسش و پاسخی را ترتیب دهند.

متأسفانه برخی از مدیران و مسئولان شهرها و استان‌ها، تصمیماتی را که می‌گیرند بر محیط زیست آثاری بسیار مخرب و شکننده دارد از جمله این تصمیمات، تخریب و تبدیل جنگل به مناطق صنعتی و تغییر کاربری‌های مختلف و هم‌چنین تخریب تالاب‌ها با اهداف مختلف

و پیش برنده توسعه فرهنگی است (امیدی‌فر، خنسه، ۱۳۸۷).

تخریب محیط زیست عامل ناپایداری توسعه

سال‌هاست که دانشمندان محیط زیست و بوم‌شناسان افزایش فعالیت‌های اقتصادی را عامل مهم تخلیه و نابودی منابع طبیعی معرفی کرده و نشان داده‌اند که با افزایش فعالیت‌های اقتصادی، پایداری و انعطاف‌پذیری اکوسیستم‌ها در معرض خطر جدی قرار گرفته است. بنابراین فعالیت‌های اقتصادی و به تبع آن، رشد و توسعه اقتصادی به وسیله ظرفیت‌های محیط زیست طبیعی محدود می‌شود (حسین‌زاده، ۱۳۸۷). این وضعیت را در کاهش توان محیط طبیعی برای جواب‌گویی به نیازهای انسان باید جستجو نمود که این امر نیز خود ناشی از بهره‌برداری بیش از حد محیط می‌باشد. با توجه به افزایش میزان فعالیت‌های اقتصادی بشر در محیط زیست طبیعی و کاهش توان محیط به برآورده ساختن این نیازها و در واقع محدود بودن توان پاسخ‌گویی محیط زیست برای تأمین خواسته‌های رو به تزاید بشر مفهوم توسعه پایدار وارد ادبیات توسعه می‌شود. این مفهوم اولاً ضرورت نوعی بازنگری در تمام مفاهیم و روش‌های پیشین توسعه را مطرح ساخته است و ثانیاً، نشان می‌دهد که تأمین توسعه پایدار، به همکاری تمام ملل و مردم جهان در چارچوب نهادهای ملی و بین‌المللی نیاز دارد. در دهه ۱۹۷۰ به کمک متفکران و دانشمندان علوم مختلف رشته جدیدی از اخلاق به عنوان اخلاق زیست محیطی پایه‌گذاری شد که فراتر از موضوع اخلاق سنتی به تنظیم روابط میان انسان‌ها و محیط زندگی نظر دارد. این اخلاق بر این آموزه استوار است که زمین فقط یک منبع اقتصادی برای بهره‌کشی نیست بلکه موهبت و نعمتی است که در خور احترام و عشق است. آدامز از توسعه پایدار به عنوان توسعه سبز و سیاست سبز یاد می‌کند و ضمن توصیف روند تکاملی و تاریخی این مقوله در اروپا، آن را برای تداوم نسل بشر و نسل‌های آتی ضروری می‌داند و از حفاظت طبیعی به عنوان پایه‌های توسعه آتی یاد می‌کند (توحیدی‌نیا، ۱۳۸۳). برای دستیابی به

الف) رسانه‌هایی گروهی (کتاب و مطبوعات - سینما و تئاتر - رادیو و تلویزیون) با تغذیه از حافظه فرهنگی - اجتماعی و اطلاعات و اخبار رویدادهای اجتماعی و هماهنگ با مدیریت و تصمیم‌گیری حاکم بر جامعه فعالیت می‌کنند. آنها آن‌چه را که از حافظه فرهنگی - اجتماعی جامعه دریافت می‌کنند ساده و قابل فهم می‌سازند و با شیوه‌های مختلف آنها را به پیام‌های فرهنگی مبدل کرده و پخش می‌کنند.

ب) این پیام‌های فرهنگی توسط گروه نخبگان مورد استفاده قرار می‌گیرد. آنان با استفاده از مصالح آن پیام‌ها، اندیشه‌ها و احساس‌های تازه‌ای خلق می‌کنند. رشد فرهنگی ناشی از افزایش ظرفیت نوآوری و آفرینندگی همه افراد جامعه است؛ ولی گروه نخبگان سهم بیشتری از افراد عادی دارند.

ج) گروه سرآمدان و نخبگان پس از خلق اندیشه‌های تازه برای نشر آنها از ابزارهای گفتگو و تبادل فکری خاص خود استفاده می‌کنند. این ابزارهای درون‌گروهی مانند مجلات تخصصی و کتاب‌های علمی کم تیراژ در حوزه‌های کوچک روشنفکران نقد و ارزیابی می‌شود و بعد از گذشتن از این صافی در یک نوع حافظه جمعی بزرگ ضبط می‌شود. این حافظه جمعی چیست؟ کتابخانه‌ها، موزه‌ها، آرشیوها، بانک‌های اطلاعاتی و تمام مراکزی که اطلاعات فرهنگی و هنری در آنها نگهداری می‌شود.

د) رسانه‌های گروهی بار دیگر از منابع فوق یعنی کتابخانه‌ها، نمایشگاه‌ها، آرشیو و ... برای تهیه برنامه‌ها و مطالب خود تغذیه می‌کنند و بار دیگر این مطالب را به صورت پایه‌های فرهنگی به درون جامعه می‌فرستند.

آن‌چه در این چرخه اهمیت بسیار دارد، سرعت گردش آن است. هر چه گردش این چرخه زیادتر و سریعتر باشد آن فرهنگ پویاتر است. در جوامع صنعتی سرعت گردش این چرخه بسیار زیاد است. کتابخانه‌ها، بانک‌های اطلاعاتی و آرشیوها و وسایل ارتباط جمعی در حکم اتصالی هستند که جامعه کل یا محیط بزرگتر را با محیط کوچک یا جامعه روشنفکران متصل می‌کنند و یکی از عوامل اصلی نوزایی و خلاقیت و در نتیجه عامل تحرک

کلیه برنامه‌های توسعه ملی و ناحیه‌ای باید تمامی جوانب توسعه از نظر مسائل زیست محیطی در نظر گرفته شود. می‌توان این‌گونه نیز بیان کرد که دستیابی به توسعه پایدار مستلزم درک صحیح روابط زیست محیطی جاری در یک ناحیه یا منطقه جغرافیایی است و به عبارت دیگر باید دانست که ما بین فعالیت‌های اکولوژیکی در یک ناحیه از یک طرف و شرایط خاص آن ناحیه از طرف دیگر چه ارتباطی می‌تواند وجود داشته باشد می‌توان این‌گونه بیان کرد که تمام گفته‌ها و نوشته‌های اندیشمندان و پژوهش‌گران حوزه‌های مختلف علوم، توجه به نقش ارزنده محیط زیست در ارتقاء کمی و کیفی زندگی انسان است. اما در صورت بی‌توجهی به عواقب وخیم تخریب محیط و بهره‌برداری بی‌رویه و حساب نشده از محیط طبیعی که دارای توانی محدود می‌باشد، دستیابی به توسعه پایدار امری غیرممکن خواهد بود. بنابراین ارتباط محیط زیست با توسعه پایدار، ارتباطی متقابل و دوسویه می‌باشد و محیط زیست به عنوان یکی از ارکان توسعه پایدار می‌تواند عاملی برای دستیابی به توسعه پایدار یا نرسیدن به آن باشد. از طرفی توسعه پایدار نیز می‌تواند مانع از تخریب محیط زیست شود. بنابراین بازنگری در مبانی اقتصادی نظام سرمایه‌داری لازم و ضروری می‌باشد، زیرا ثابت شده است که تنها دستیابی به سود و اصالت فایده‌ضامن بقاء و تداوم حیات نخواهد بود و داشتن نگرش زیست محیطی در تمامی برنامه‌های توسعه ضروری است (احمدی، حاجی‌نژاد، ۱۳۸۹).

راهبردهای نقش رسانه در توسعه پایدار

امروزه توسعه پایدار ملی و انسان‌های توانمند، نه تنها لازمه پیشرفت در دنیای کنونی است، بلکه زیربنای اساسی برای موفقیت افراد یک جامعه نیز به شمار می‌رود. ظرفیت‌سازی، عدالت اجتماعی، نظم اجتماعی، رقابت سیاسی سالم، فرهنگ سیاسی عقلانی، رضایت و حساسیت سیاسی و رشد شخصیت فردی از لوازم اصلی توسعه پایدار است که رسانه‌ها می‌توانند با ایجاد زیربناهای لازم برای رشد مدنیت سیاسی، افزایش

عدالت محیطی و توسعه پایدار لازم است تا مانع از تخریب بی‌رویه محیط زیست شد و به این شکل مانع از ناپایداری حیات در کره زمین شد. در واقع با توجه به این که محیط زیست یکی از ارکان اصلی توسعه پایدار و عدالت محیطی می‌باشد در صورتی که تخریب شده و به صورت بی‌رویه از سوی انسان مورد بهره‌برداری قرار گیرد مانع از تحقق توسعه پایدار خواهد شد. به عبارت بهتر محیط طبیعی اساس و پایه لازم برای موجودیت انسان است و انرژی و ماده‌ئی را که لازمه تداوم زندگی و ادامه حیات و توسعه بشر در تمامی مراحل تاریخ بوده تأمین نموده‌است (احمدی، حاجی‌نژاد، ۱۳۸۹). شرط لازم و کافی برای توسعه حفظ محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن است که در چند دهه اخیر تخریب بخش‌های گوناگون محیط زیست موجی از نگرانی را در مورد عدم ادامه روند توسعه و همچنین آینده حیات در کره زمین بوجود آورده است. بنابراین به دلیل حساسیت موضوع، لازم است تا دولت‌ها و مردم و سازمان‌های دولتی و غیردولتی به فکر کاهش فشارهای وارده بر محیط زیست و حفاظت از آن برآیند. اما برنامه‌های حفاظتی وقتی می‌تواند به نحوی ریشه‌ای بر مشکلات زیست محیط فایق آید، که از بروز مسائل آینده پیشگیری کند و به عنوان نیروی محرکه توسعه ملی، عملکردی موفقیت‌آمیز داشته باشد و در سطوح مختلف برنامه‌ریزی از بدو شروع کار، فعالانه در جریان فرایند توسعه قرار بگیرد. این امر مهم وقتی عملی خواهد بود که حفاظت از محیط زیست در سیستم برنامه‌ریزی جایگاه مناسب خود را پیدا کرده باشد. در این رابطه حساس‌ترین مرحله تعیین جایگاه و نحوه عملکرد حفاظت محیط زیست در برنامه‌ریزی ملی است. بویژه در شرایط فعلی با توجه به اوضاع جهانی محیط زیست دولت‌ها دیگر نمی‌توانند بدون توجه به اجابراهی بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی حفاظت محیط زیست، در مورد برخی از اشکال استفاده از فضا تصمیم‌گیری کنند (بهرام سلطانی، ۱۳۷۱). در سطوح مختلف جغرافیایی دستیابی به توسعه پایدار مستلزم بکارگیری تمام توان‌های زیست محیطی ناحیه در جهت بهره‌وری منطقی از منابع طبیعی است و در

حالتی، افراد انرژی خود را برای خودسازی فکری، فرهنگی و مشارکت سازنده و فعال در امور اجتماعی و سیاسی بکار می‌برند. رسانه باید با یقین نقش فعال در گسترش مدنیت سیاسی، شکل دادن به عرصه عمومی، ایجاد و گسترش اعتماد عمومی و فرهنگ‌سازی، رسالت خود را در این زمینه ایفا نماید (عالالدینی، ۱۳۹۳).

البته رسانه‌ها در راه ایفای این رسالت مهم با آسیب‌هایی نیز روبرو هستند، که فقدان تعریف مشترک از منافع و امنیت ملی و تقلیل و تحدید این مفاهیم در سطح تمایلات جناحی، فقدان شفافیت در مواضع رسانه‌ها و عدم تمایز خودی از غیرخودی، کدر بودن مرزها و اصول مرتب با فعالیت‌های رسانه‌ای، ایفای نقش یک حزب تمام و حاملان جامعه مدنی، توسعه نیافتگی، عدم قاعده‌مندی بازی‌های رسانه‌ای سیاسی و پایین بودن سطح آستانه تحمل در رسانه‌ها، فقدان نهاد نظارتی کنترلی بر فعالیت رسانه‌ها، نارسایی‌های قانونی و فقدان مجاری نهادی قانونی مناسب برای انعکاس نظرات و انتقادات روزنامه‌نگاران، راه یافتن سیاست‌بازی و سیاست‌سازی به عرصه رسانه‌ها، شخصیت‌مداری و برتری منافع جناحی بر منافع ملی و نهادینه شدن مخالفت به جای انتقاد سازنده در رسانه‌ها از مهم‌ترین آسیب‌هایی است که رسانه‌ها را از ایفای رسالت خود برای دست یافتن به توسعه پایدار ملی باز می‌دارد (تقی‌زاده انصاری، ۱۳۸۷).

بر همین اساس، می‌توان با رفع ایهامات قانون رسانه‌ها و فعال شدن دادگاه رسانه‌ها و هیأت منصفه برای ایجاد موانع قانونی لازم در مقابل دخالت سایر واحدهای قضایی در امر نظارت بر رسانه‌ها، رسانه‌ای کردن کنترل و نظارت بر رسانه‌ها، تدوین و تنظیم طرحی کاربردی برای تعریف اصول و تحلیل و توافق عملی رسانه‌ها بر رعایت آنان، تدوین و تعریف انتظام و قواعدی در پراکندگی و کثرت موجود، تعریف مقررات تشویقی و تنبیهی (بازدارنده) با تضمینات کافی و فعال و نیز درگیر کردن بیشتر انجمن صنفی رسانه‌ها در امور نظارتی کنترلی، تضعیف هویت‌های فردی و گروهی افراطی و نامعقول و تقویت خط معقول رسانه‌ای و اعتمادسازی و

حقانیت سیاسی و گسترش روابط اجتماعی در این زمینه، نقش بسیار مهمی را ایفا نمایند. رسانه‌ها باید با آموزش اصول شهروندی، تنویر و آگاه‌سازی مردم نسبت به حقوق خود، تقویت همگرایی ملی و گسترش روابط اجتماعی در ایفای این رسالت خود بکوشند (دبیری، واحدناودان، ۱۳۹۰).

در رابطه با نقش رسانه در توسعه پایدار ملی نیز می‌توان مهم‌ترین رسالت آنها را فراهم آوردن ظرفیت‌های لازم برای شکل گرفتن مؤلفه‌های توسعه پایدار ملی دانست. در این زمینه کنترل و نظارت رسانه بر دولت به منظور فراهم نمودن مسیر هموار برای توسعه پایدار و ایجاد توانمندی‌های اجتماعی لازم برای افراد جامعه از اهمیت بسزایی برخوردار می‌باشد. رسانه نقش بسیار مهمی در این مرحله برای تقویت استقلال قوا، ایجاد هماهنگی میان آنها، تقویت جامعه مدنی و جلوگیری از انسداد سیاسی دارد. کنترل و نظارت رسانه بر دولت در این زمینه‌هاست که می‌تواند دولت را در تنظیم قواعد و مقررات، نهادسازی و تنظیم روابط میان نهادها و نیروهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی همراهی نماید. اما رسالت مهم دیگر رسانه در مسیر توسعه ملی پایدار، تقویت مدنیت سیاسی از طریق تحکیم عقلانیت ارتباطی، تقویت اخلاق و فضیلت مدنی است. رسانه این نقش را از طریق تعمیق آگاهی‌های مربوطه به حیات مدنی و درک پیوند میان حقوق و مسئولیت‌های شهروندی، تحکیم فرهنگ مشارکت داوطلبانه شهروندان ایفا می‌نماید. بنابراین، شکل دادن به دولت شهروندمدار تعامل‌گرا، دستیابی به توسعه فرهنگ مدنی و تبدیل آحاد جامعه به شهروندان آگاه، مسئول، متعهد و توانمند با شخصیتی منضبط و رشدیافته از مهم‌ترین رسالت‌های رسانه در عرصه توسعه پایدار ملی محسوب می‌گردد، که دستیابی به این اصول تنها با برقراری سطوح بسیار بالایی از امنیت، عدالت و انضباط اجتماعی داوطلبانه، به همراه آزادی عقلانی حاصل می‌شود. رسانه می‌تواند با تبدیل نمودن سه مؤلفه فوق برای آحاد جامعه به عنوان ارزش‌های اساسی و پایدار، از تنش‌ها و درگیری‌های بیش از اندازه و معمولاً مخرب جلوگیری نماید. در چنین

به طور کلی نتایج از حاصل از پژوهش‌های پیشین و آنچه در تحقیق حاضر بدست آمده نشان می‌دهد تجزیه و تحلیل‌های رسانه‌ای از محیط زیست نقش اساسی حکمرانی مطلوب زیست محیطی بر عهده دارد از همین رو عقلایی‌ترین کار این است که برای نگهداری از منابع ملی به رسانه‌ها بیشترین بها داده شود. بی‌تردید با توجه به محدودیت‌های متعدد دولت‌ها در پاسداری از اجزاء مختلف محیط زیست (آب، خاک، هوا، جنگل، مرتع، حیات‌های وحش گیاهی، حیات وحش جانوری، آبریزان و...) در سال‌های گذشته رسانه‌ها و NGOهای مختلف به کمک دولت‌ها شتافته‌اند تا بلکه بتوانند منابع خود را با چنگ و دندان نگهدارند و جلوی تخریب بیشتر آنها را بگیرند. مجموعه روشنگری‌ها و همین فشارهای رسانه‌ها و سازمان‌های مردم نهاد موجب آگاه شدن تصمیم‌گیران در حوزه محیط زیست شده است به نظر می‌رسد در بعد دیگر باید خبرنگاران و تحلیل‌گران رسانه‌ها را با اطلاعات محیط زیستی آگاه کرد. این کار با راه‌اندازی کلاس‌ها، کارگاه‌ها و استفاده از اساتید دانشگاه‌ها برای روشنگری خبرنگارها می‌تواند مفید واقع شود. بطور کلی خبرنگارها برای کار در هر حوزه مشخصی نیاز به انگیزه‌های لازم دارند. مهم‌ترین انگیزه در این مورد صرف‌نظر از مسائل و معضلاتی که خبرنگاران در حرفه خود با آن روبرو هستند آگاهی به رسالت و نقشی است که خبرنگار یا تحلیل‌گر مسایل زیست محیطی در حوزه رسانه برای حفظ سلامت مردم و بالابردن کیفیت زندگی آنها دارد. به عبارت دیگر اگر این گروه به اهمیت و حساسیت کار خود در جامعه و ساختن فردایی بهتر آگاه و اطمینان داشته باشند بزرگترین انگیزه برای حرکت در سمت و سوی نگهداری از محیط زیست ایجاد می‌شود.

مقبولیت‌سازی در مورد رسانه‌ها و نیز جناح‌زدایی و تعریف و تثبیت مواضعی کاملاً ملی برای فعالیت‌های رسانه‌ها با آسیب‌های مذکور مقابله نمود (علالدینی، ۱۳۹۳).

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد با در نظر گرفتن اهمیت روزافزون و استراتژیک رسانه در جهان که جهت دهنده افکار عمومی در زمینه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی می‌باشد برای ایجاد و ارتقاء سطح آگاهی‌های زیست محیطی مردم ابزاری مهم‌تر و کارا تر از رسانه نمی‌باشد. رسانه امروزه از تنوع و گوناگونی بسیاری برخوردار می‌باشد که سطح عملکرد و تاثیرگذاری رسانه‌ها در امور مختلف بویژه مباحث زیست محیطی بسیار گسترش داده است. رسانه‌ها این پتانسیل را دارا می‌باشند که شهروندان را به حدی از آگاهی زیست محیطی برسانند که تغییر و اقدام به نفع محیط زیست را درونی سازند.

نتایج حاصل از تحقیق صورت گرفته توسط فرهاد دبیری و عارف واحد ناودان در سال ۱۳۹۰ با هدف بررسی اهمیت رسانه و افکار عمومی در نهادینه کردن قوانین زیست محیطی و در نتیجه بسط حقوق محیط زیست صورت گرفت، نشان داد در توسعه حقوق محیط زیست رسانه از جایگاه ممتازی برخوردار است (دبیری، واحدناودان، ۱۳۹۰)، یعنی با نتایج حاصل از بررسی حاضر که بر روی اهمیت و جایگاه رسانه در حفاظت از محیط زیست صورت گرفته، هم‌خوانی دارد.

هم‌چنین نتایج حاصل از تحقیق مشابهی که توسط ساره حسن‌وند با عنوان نقش رسانه در حفظ محیط زیست (۱۳۹۲) صورت گرفته، نشان داد رسانه‌ها بیشترین مخاطب را دارند و به عنوان بزرگترین الگودهنده، بیشترین و برجسته‌ترین تاثیر را در بیان اهمیت حفظ محیط زیست را دارد (علالدینی، ۱۳۹۳).

فهرست منابع

- پوراصغر سناچین، فرزاد (۱۳۸۶). حفاظت از محیط زیست پیش نیاز توسعه پایدار. هفته‌نامه اقتصادی برنامه. سال ششم. شماره ۲۲۱.
- احمدی، علی و حاجی‌نژاد، علی (۱۳۸۹). تخریب محیط زیست مانعی در برابر توسعه پایدار. چهارمین کنگره بین‌المللی جغرافی‌دانان جهان اسلام. زاهدان.
- دبیری فرهاد و واحدناودان، عارف (۱۳۹۰). رسانه‌ها و توسعه حقوق محیط زیست. مطالعات رسانه‌ای. سال ششم. شماره ۱۳. تابستان ۱۳۹۰.
- علاالدینی، فاطمه (۱۳۹۳). نقش رسانه در آموزش توسعه پایدار به مردم. اولین همایش یافته‌های نوین در محیط زیست و اکوسیستم‌های کشاورزی. دانشگاه تهران. پژوهشکده انرژی‌های نو و محیط زیست.
- رضایی میرقاید، فاطمه (۱۳۹۲). بررسی میزان کسب اطلاعات زیست محیطی شهروندان شهر اهواز از طریق رسانه‌ها. سومین کنفرانس بین‌المللی برنامه‌ریزی و مدیریت محیط زیست. دانشگاه تهران. آذر ۱۳۹۲.
- حسنودعموزاده، ساره (۱۳۹۲). نقش رسانه در حفظ محیط زیست. اولین همایش سراسری محیط زیست، انرژی و پدافند زیستی.
- علی عسگری، الهه (۱۳۹۱). نقش رسانه بر محیط زیست سالم. مطالعات رسانه‌ای، سال هفتم. شماره ۱۶.
- حسین‌زاده، دلیر (۱۳۸۷). برنامه‌ریزی ناحیه‌ای. تهران: انتشارات سمت.
- توحیدی‌نیا، ابوالقاسم (۱۳۸۳). اخلاق، اقتصاد و محیط زیست. مجله جستارهای اقتصادی. ۱(۲) صص ۱۷۶-۱۵۷.
- بهرام سلطانی، کامبیز (۱۳۷۱). مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی محیط زیست. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- تقی‌زاده انصاری، مصطفی (۱۳۸۷). حقوق محیط زیست در ایران. تهران: انتشارات سمت.
- صادقی، حسین و فتحی، مهدی (۱۳۸۸). فرهنگ، توسعه پایدار و محیط زیست. ماهنامه مهندسی فرهنگی. سال سوم. شماره ۳۰ و ۲۹.
- علاقه‌بند، علی (۱۳۸۵). مدیریت آموزشی. تهران: نشر روان
- امیدی‌فر، سیروس و خمسه، اصغر (۱۳۸۷). نقش کتابخانه در توسعه فرهنگی. نشریه الکترونیکی علوم کتابداری. سال اول. شماره هشتم. مهر و آبان ۱۳۸۷.
- Catford, J. (1995) *The mass Media is dead: Long Live Multimedia*, Health Preomotion International, 10.
- Tomar, A. (2007). *Environmental Education. India*, Klpaz Publications.